

Obraz szkoły w prozie współczesnej
na przykładzie *Madame*¹ Antoniego Libery
i *Pustej szkoły*² Bogusławy Latawiec

Uczyć i kształcić

Jak uczyć i popularyzować Antoniego Libere i Bogusławę Latawiec w szkole? Takie pytanie zadają sobie dzisiaj z pewnością nieliczni poloniści. Wydaje się, że nazwiska polskich pisarzy są egzotyczne, nie wszyscy bowiem o nich słyszeli — zresztą to nie to samo, co Słowacki, Mickiewicz czy Norwid³. Nie oznacza to jednak, że współczesna proza nie ma nic do zaoferowania. Wręcz przeciwnie! Stawia przed czytelnikiem nowe wyzwania, nowe tematy, które uczeń może pogłębiać przez twórczą analizę tekstów. Znakomitym zaś do tego miejscem jest szkoła.

Jeszcze kilka lat temu częstym zjawiskiem była obawa nauczycieli polonistów przed omawianiem tekstów współczesnych, gdyż pozbawione były licznych opracowań czy gotowych scenariuszy lekcji. Dzisiaj to się zmieniło. Nauczyciel staje się twórczy, bo poszukuje materiałów o tekstach, o których mówią na lekcjach języka polskiego młodzi ludzie. Zapał do rozczytywania się w literaturze współczesnej udziela się więc nie tylko uczniom, ale także nauczycielom.

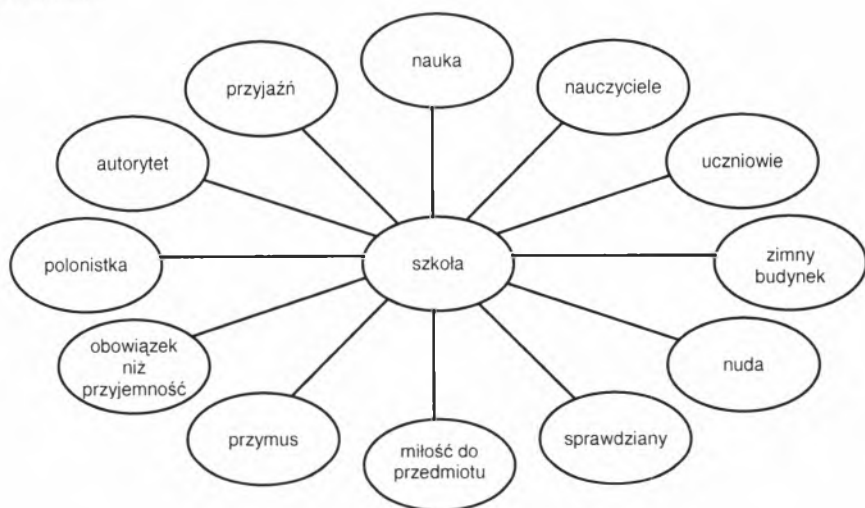
¹ Wszystkie cytaty zamieszczone w artykule pochodzą z wydania: A. Libera: *Madame*. Kraków 2000.

² Wszystkie cytaty zamieszczone w artykule pochodzą z wydania: B. Latawiec: *Pusta szkoła*. „Życie Literackie” 1979, nr 47 i 48.

³ Temat popularyzowania Norwida pojawił się na drugim Spotkaniu Norwidowskim w czerwcu 1998 roku, na którym uczestnicy konferencji zgodnie orzekli, że „Norwid jest największym poetą w historii polskiej liryki i w związku z tym powinien zajmować w kształceniu szkolnym wyróżnione miejsce”. Zob. S. Falkowski: *Tezy o Norwidzie*. „Polonistyka” 1998, nr 10, s. 663—666.

Czy Libera i Latawiec zdołają zachęcić polonistów do analizowania fragmentów tekstów na lekcjach języka polskiego w szkole średniej? Oto moja propozycja podjęcia tematu szkoły na podstawie *Madame* i *Pustej szkoły* na trzech godzinach lekcyjnych.

Zakładam, że szkoła, którą uczeń ma zaprezentować za pośrednictwem tekstów literackich, będzie pojęciem wymagającym skojarzenia z „wartościami”, nad którymi zastanawia się młody człowiek. Dlatego warto w tym miejscu zastosować „mapę myśli”⁴ i dokonać wizualizacji podstawowych znaczeń szkoły. W ten sposób pobudzimy aktywność uczniów na początku lekcji. Uczniowie otrzymują karty z hasłem (szkoła) i uzupełniają przedstawiony schemat skojarzeniami.

Opierając się na intuicji, odwołują się do środowiska, w którym wyrastają. „Zobacz” nie tylko szare czy kolorowe mury budynków, nauczycieli, dyrektora, pracowników administracyjnych, ale przede wszystkim samych siebie. Wniosek więc będzie jednoznaczny.

Wniosek: Szkoła to nie tylko budynek, ale przede wszystkim ludzie — żywy organizm.

⁴ Twórcą metody „mapy myśli” jest Tony Buzan, który na podstawie własnych doświadczeń psychologicznych rozrysował mapę, która przypominała kształtem komórkę nerwową. Dzięki takiej formie aktywnej uczniowie szybciej zapamiętują podane wiadomości. Zob. T. Buzan: *Mapy twoich myśli: mindmapping, czyli notowanie interaktywne*. Przeł. M. Stefaniak. Łódź 1999.

Po zapisaniu tematu: *Obraz szkoły w prozie współczesnej*, oraz wstępnym omówieniu pojęcia szkoły nauczyciel na głos odczytuje fragmenty z powieści *Madame* A. Libery i opowiadania B. Latawiec. Uczniowie w grupach opracowują dwa niżej przedstawione zagadnienia, teorię zaś i przykłady gier intertekstualnych przygotowują w domu:

1. Obraz budynku szkolnego.
2. Kreacje bohaterów ze szczególnym uwzględnieniem uczniów i nauczycieli.
3. Gry intertekstualne w powieści A. Libery. (W *Pustej szkole* brak wyrazistych aluzji czy cytatów, dlatego uczniowie badają sens innych tekstów w powieści).

Podczas lekcji podzieleni na grupy uczniowie gromadzą o szkole słownictwo nacechowane ekspresywnie. Po 15 minutach uczniowie przedstawiają swoje wyobrażenia o szkole przyszłości, o postawie uczniów i nauczycieli na podstawie tekstów, a także uzasadniają swoje wnioski. Wypełniamy wspólnie tabelę 1., 2. i 3.

Tabela 1

Obraz budynku szkolnego według narratora (w 1. osobie)

<i>Madame</i> A. Libery	<i>Pusta szkoła</i> B. Latawiec
1	2
s. 38: [...] w szkole jednak ze wszystkiego się wyłączyłem ; robiłem tylko to, co do mnie należało i nic ponadto. Żadnych kółek zainteresowań, żadnej nie wymaganej aktywności, żadnego udziału w czymkolwiek nieobowiązkowym.	s. 8: Gmaszysko szkoły, siwe i wielkie, wylania się gwałtownie zza stromej, krętej uliczki. Ilekroć przyglądam mu się z tego miejsca, kojarzy mi się z ogromną naroślą, coś jakby huba na strzelistym drzewie ulicy. Jego secesyjne ornamenty, balustrady, balkony, schody, kręte poręcze, łamane dachy i widoczne zza monstrualnych okien wnętrze, ruda klatka schodowa z pnącymi się boazeriami. Miejsce chore (tak zawsze zdążę pomyśleć o szkole, nim zanurzę się w rozgadany tłum młodzieży).
s. 7: Przez wiele lat nie opuszczało mnie wrażenie, że urodziłem się za późno. Ciekawe czasy, niezwykle wydarzenia, fenomenalne jednostki [...].	s. 11: Szkoła żyła podwójnym życiem . Na zewnątrz był eksperyment, w środku, w głębinach lekcyjnych — nic nowego. [...] w tej podwójności, w tym zakłamaniu ogólnoszkolnym, któremu ulegli z konieczności wszyscy: młodzież i grono, pojawiły się pierwsze symptomy awarii. s. 8: Szkoła jest jak ogromny, pusty okręt . Moje kroki obrastają echem, powtórzone gdzieś aż po drugiej stronie korytarza. Zza okien szum deszczu, stłumiony szum tłumu.

1	2
WNIOSEK: Narrator początkowo negatywnie postrzega szkołę. Dlaczego? Zarówno uczniowie, jak i nauczyciele (z wyjątkiem Madame) prezentują prymitywizm, który staje się dla zdolnego młodzieńca nie do zniesienia. Narrator a zarazem bohater postanawia zmienić zaistniałą sytuację. Wycofuje się z życia szkolnego, by poświęcić się literaturze oraz nauce języków obcych. Jednakże nie tylko silna wola oraz samozaparcie ukształtują w przyszłości zdolnego i wrażliwego praktykanta — nauczyciela-pisarza. Ogromny wpływ na młodzieńcu wywrze Madame. Zanim jednak to sobie uświadomi, minie wiele lat. Jako dojrzały pisarz — z nutką nostalgii — wspominał będzie wspaniałe lata szkolne.	WNIOSEK: Narrator snuje refleksje, z perspektywy czasu, na temat wyglądu szkoły. Dla niego miejsce to będzie zawsze „wylęgowiskiem chorób zakaźnych”. Jako jeden z „belfrów” obserwuje życie szkoły, nie kryjąc słów krytyki w kierunku swych kolegów nauczycieli: „Nauczyciel oryginał jest zjawiskiem absolutnie unikatowym, coś jak szkielet mamuta” (s. 10). Narrator nie dostrzega w szkole żadnych pozytywnych cech. Nauczyciele, jak również uczniowie, nie potrafili znaleźć wspólnego języka, co staje się powodem wielu nieporozumień i przykrych sytuacji. Jako „belfer” ma świadomość tego, że Gmach (szkoła, a co za tym idzie — uczniowie, nauczyciele, rodzice) ulega rozkładowi. Brak oryginalnych jednostek — nauczycieli, wywołuje niechęć do tej instytucji.

Tabela 2

**Kreacje bohaterów ze szczególnym uwzględnieniem uczniów i nauczycieli
w *Madame A. Libery* (wypowiedzi narratora w 1. osobie l. pojedynczej *puer senex* (chłopiec-starzec))**

O środowisku uczniowskim	O środowisku nauczycielskim
1	2
s. 38: [...] cała moja uwaga skupiła się na sprawach, którymi mały świat szkoły, czy raczej: dorastającej młodzieży, żył intensywnie na co dzień. Cóż to były za sprawy? W większości należały one do sfery zakazanej. Palenie papierosów, picie alkoholu, chodzenie na wagary, podrabianie podpisów, metody podpowiadania lub robienia ściągawek. Do tego dochodziły jeszcze poważniejsze rzeczy: chodzenie do kina na filmy dla dorosłych, urządzanie i przebieg prywatek oraz przekazywanie sobie pokątnych wiadomości (nierzadko nieprawdziwych lub mocno zniekształconych) o życiu seksualnym i organach płciowych, czemu towarzyszyło z reguły opowiadanie sprośnych dowcipów. s. 39: Byś [...] w ostatniej chwili przed przyjęciem nauczyciela do klasy czmychnął z teczką do kibla. s. 40: Zenek przez jakiś czas walczył heroicznie z naturą, ta w końcu jednak go zmoęła i tak jak stał, puścił nagle straszliwego pawia na podłogę, obryzgując granatowy sweterek nauczycielki.	s. 20 i 59: Nauczycielka biologii, kobieta surowa i cięta [...] jej koścista ręka, niczym zwinne odnoże gigantycznego raka, mignęła mi przed oczami i wydobyła książkę spod ławki. s. 44: Mówi Soliter do narratora: — I co to znaczy? Że nie warto się uczyć, bo i tak się do niczego nie dojdzie, tak? I ty chcesz, żebyśmy temu przyklasnęli?! — Braliśmy to na lekcjach polskiego! — odparowałem zniecierpliwionym tonem. — Więc jak to jest? Że gdy się czyta w domu albo na lekcji, to jest dobrze, a gdy się powie ze sceny to źle? — Na lekcji to co innego — odparł spokojnie Soliter. — Na lekcji jest nauczyciel, który tłumaczy wam, co autor miał na myśli. O Madame: Była to trzydziestoparoletnia, nader przystojna niewiasta, która w zasadniczy sposób odbijała od reszty nauczycieli — szarych, zgorzkniałych, nudnych [...]. Chodziła elegancko ubrana [...] i bił od niej odurzający zapach dobrych, francuskich perfum.

1	2
WNIOSEK: Uczniowie — Zenek, Byś i Fanfara, tworzą zgraną paczkę, z którą jednak nie identyfikuje się narrator. Uważa bowiem, że „taki zapach i smak miał chleb powszedni szkoły”. Szkoła w powieści A. Libery jednak nie odróżniała się niczym szczególnym od współczesnej szkoły.	WNIOSEK: Narrator nie darzy sympatią nauczycieli, a w szczególności Solitera, gdyż unie możliwiają mu rozwój intelektualny. Tylko Madame — nowo przybyła dyrektorka a zarazem nauczycielka języka francuskiego — odmienia życie uczniów. Rozwijanie wszystkich możliwości twórczych, a co za tym idzie wznoszenie się na najwyższe szczyty piramidy intelektualnej to cel, który wyznaczył sobie bezimienny narrator. Nic w tym nie byłoby nadzwyczajnego (choć krytycy literatury zarzucają mu „nadświadomość edukacyjną”), gdyby nie jego negatywny stosunek do szkoły. Instytucji, która od wieków uchodziła za „skarbnicę wiedzy”, „bibliotekę umysłów”. Stanowiła podstawowy filar kultury.

Tabela 3

**Kreacje bohaterów ze szczególnym uwzględnieniem uczniów i nauczycieli
w *Pustej szkole* B. Latawiec (wypowiedzi narratora w 1. osobie l. pojedynczej — kobieta)**

O środowisku uczniowskim	O środowisku nauczycielskim
Uczniowie robią swoim nauczycielom i dyrektorowi różne dowcipy (np. włamują się do szkoły; „ginie” 30 kluczy do wszystkich pracowni; wyrzucają stoliki na korytarz).	s. 8: Biołożka jest typowa. [...] Chudość biołożki podkreślają czarne golfy. Na czole krosty. Zawsze, kiedy nad czymś myśli, trze czoło dłonią. Nosi ogromną, skórzaną torbę wypchaną książkami, zeszytami, konspektami. [...] Stale coś wertuje, przegląda. Czuje się znacznie pewniej, gdy ma to wszystko przy sobie [...]. s. 10: [...] wkroczył profesor nadzwyczajny Hipolit Pszczółkowski. Człowiek od eksperymentów. Od pewnego czasu chodziły o nim po mieście głuche wieści. Eksperymentował w przedszkolach i szkołach podstawowych. s. 12: W szkole brak miejsca dla oryginałów. Nauczyciel-oryginał jest zjawiskiem absolutnie unikatowym, coś jak szkielet mamuta. [...] A wraz z nim siła szkoły [...]. Nauczyciele stanowili wtedy odrębny klan, rasę groźną i dziką, nieokiełznaną faunę katedr i korytarzy.
WNIOSEK: Podobnie jak w <i>Madame</i> A. Libery, uczniowie w opowiadaniu <i>Pusta szkoła</i> B. Latawiec także nie szczycą się grzecznością. Narrator ma świadomość tego, że dobra zabawa w szkole — szarej, jakiejś takiej nijakiej, jest jedynym szczęściem uczniów.	WNIOSEK: Narrator za pomocą karykatury nakreślił komiczny obraz nauczycieli — ludzi nieciekawych, którzy traktowali ucznia w sposób przedmiotowy.

WNIOSEK: Zwalczanie indywidualizmu uczniów, ich podmiotowości w szkolnej rzeczywistości lat sześćdziesiątych (*Madame*) i siedemdziesiątych (*Pusta szkoła*) ma swoje uzasadnienie w tym, że nauczyciele popadli w rutynę i schematyzm, które prowadziły już tylko do przepaści, intelektualnej próżni. Woleli mieć w klasie uczniów przeciętnych niż jednego geniusza. Bo przecież „masa” ważniejsza od „jednostki”.

Opracowanie ostatniego zagadnienia — *Gry intertekstualne w „Madame” A. Libery* — polega na odczytaniu przez uczniów tych fragmentów, które na zasadzie aluzji czy lejtmotywów wnoszą do tekstu nowy obraz rzeczywistości, nowe znaczenie. Uczniowie wcześniej zostali poproszeni o przygotowanie odpowiednich fragmentów. Mają one zachęcić młodego odbiorcę literatury do dalszych poszukiwań, a tym samym uświadomić mu, że bohater a zarazem narrator *Madame*⁵ w ten sposób wykreował siebie na „geniusza”.

Zanim jednak rozpocznie się dyskusja na języku polskim o intertekstach w *Madame*, nauczyciel sprawdza wiedzę uczniów na temat: czym jest aluzja literacka, lejtmotywy, pastisz i cytat. Mogą bowiem pojawić się problemy z rozumieniem pojęć. Młodzież przy pomocy nauczyciela porządkuje materiał i tworzy definicje słownikowe⁶, wpisując je na wcześniej przygotowane kartony.

Aluzja literacka — „[...] pojawiające się w utworze świadome, znaczące nawiązanie do innego dzieła literackiego, apelujące do wiedzy i dociekliwości odbiorcy, który winien owo nawiązanie dostrzec i właściwie zinterpretować” (s. 27).

Lejtmotywy — „[...] przewodni motyw, często uboczny w stosunku do głównego tematu lub luźno z nim związany, przewijający się przez utwór i wyciskający na nim swoje piętno” (s. 273).

Pastisz — „[...] utwór powstały w wyniku świadomego podrabiania manieri stylistycznej konkretnego dzieła, autora, czy szkoły literackiej; polega na celowym wyostrzeniu cech znamienych naśladowanego sposobu wypowiedzenia się, który dzięki temu ukazuje się w postaci ostentacyjnie wyrazistej” (s. 377).

Cytat — „[...] wprowadzenie do wypowiedzi dosłownie brzmiącego fragmentu wypowiedzi innego podmiotu mówiącego albo też innej wypowiedzi tego samego podmiotu (autocytat)” (s. 86).

⁵ Ciekawe recenzje z *Madame A. Libery*: A. Jamrozek-Sowa: *Życie jest piękne (Z Madame la Directrice)*. „Fraza” 1998, nr 3–4; W. Kaliszewski: *Nareszcie powieść*. „Więź” 1999, nr 2; P. Szarota: *Piękna Madame i ceglasty Robotnik*. „Zeszyty Literackie” 1999, nr 2; K. Szczuka: *Forma i chłopiec*. „Res Publica Nowa” 1999, nr 1–2.

⁶ Wszystkie definicje pochodzą z: M. Głowiński, T. Kostkiewiczowa, A. Okopień-Sławińska, J. Sławiński: *Słownik terminów literackich*. Red. J. Sławiński. Wrocław 1998.

Uczeń może teraz dokładniej zrozumieć sens przytoczonych pojęć i tym samym uzupełnić tabelę przygotowaną przez nauczyciela. Na jej wypełnienie uczniowie mają około 20 minut.

Tytuł utworu	Imię i nazwisko autora	Cytat lub symbol	Sens znaczenia tego tekstu w powieści A. Libery <i>Madame</i>
		Nie mów: Jak to jest, że dni dawne były lepsze niż te co są teraz? Bo nie z mądrości zapytujesz o to	
		Cały świat to scena, / A ludzie na nim to tylko aktorzy. / Każdy z nich wchodzi na scenę i znika, / A kiedy na niej jest, gra różne role / W siedmioaktowym dramacie żywota...	
<i>Faust</i>			
	Samuel Beckett		
		27 stycznia	
	Fryderyk Hölderlin		
<i>Fedra</i>			

Po przewidzianym czasie uczniowie z nauczycielem dzielą się uzupełnioną tabelą. W rezultacie dochodzą do wniosku, że samo poszukiwanie jest ciekawe, ale i czasochłonne. Warto jednak bardziej zagłębić się w lekturę tekstów, gdyż wpływają pozytywnie na osobę odbiorcy. Na zakończenie lekcji (dwie jednostki) nauczyciel proponuje uczniom wybrać do opracowania w domu (w formie dłuższej wypowiedzi) jeden temat:

- Wybitnie uzdolniony bohater *Madame* może budzić wątpliwości. Dokonaj zestawienia z innymi nieprzeciętnymi umysłami na podstawie znanych Ci tekstów literackich.
- Czy zgadzasz się z opinią Kazimierzy Szczuki, że *Madame* to powieść o dojrzewanu? Spróbuj, na podstawie lektury, potwierdzić bądź obalić tę tezę.
- Jaki świat wartości reprezentują bohaterowie *Madame* A. Libery? Przedstaw problem na podstawie relacji między nauczycielem a zdolnym uczniem.
- Przez pięć dni będziesz pisał dziennik o życiu szkoły lub klasy. Po tym czasie zgromadzony materiał posłuży Ci do napisania opowiadania twórczego z dialogiem.

— Obraz szkoły jako motyw literacki. Przedstaw go na wybranych przykładach literatury współczesnej.

Uogólnienia i refleksje

W przedstawionej propozycji lekcji⁷ na uwagę zasługuje zarówno temat, jak i sama koncepcja. Podczas analizowania i interpretowania⁸ tekstów współczesnych — *Madame* i *Pusta szkoła* — bardzo ważną rolę odegrają: praca uczniów, odpowiedzialność w grupie, a także umiejętność interpretacji i wnioskowania. Bez tych umiejętności (także kultury słowa podczas dyskusji) lekcja nie spełni oczekiwań ani uczniów, ani prowadzącego zajęcia nauczyciela polonisty.

Temat szkoły uczniowie pokazali wielopłaszczyznowo ze względu na bardzo szeroki zakres znaczeniowy, poczynawszy od samego budynku, a na ludziach — nauczycielach i uczniach — skończywszy. Dlatego warto na zakończenie cyklu lekcji o szkole zaproponować zainteresowanym uczniom, by poszerzyli ten temat o utwory literatury światowej, jak np.: N.H. Kleinbauma *Stowarzyszenie umarłych poetów*, H. Hessego *Wyższy świat*, H. de Montherlanta *Chłopcy*, a także literatury polskiej, m.in.: W. Gomułickiego *Wspomnienia niebieskiego mundurka*, E. Niziurskiego *Sposób na Alcybiadesa*, K. Makuszyńskiego *Szatan z VII klasy*, W. Gombrowicza *Ferdydurke*, A. Klawittera *Licealiści* czy W. Dichtera *Szkoła bezbożników*.

„Projekt” lekcji przeznaczony jest w szczególności dla młodzieży licealnej, która zdaje maturę na poziomie rozszerzonym z języka polskiego. Podsumowaniem tych rozważań niech będą słowa narratora z *Pustej szkoły*, który po latach zostaje nauczycielem i w taki oto sposób mówi o swoich wychowankach (s. 12):

Łapczywie gryzłeś powietrze i natychmiast wymiotowałeś.

Nie umiałeś ludzkiej żadnej rzeczy, nawet oddychać nie umiałeś.

Często tak właśnie myślę o moich uczniach. Trzeba by ich pohamować, powstrzymać, tak jak to się czasem robi na lekcjach, gdy zbyt gwałtownie interpretują jakiś tekst: — Wolniej, wolniej bo sens zgubicie.

I głębiej, trzeba znacznie głębiej, żeby coś z tego wyniknęło.

⁷ Zob. także: J. Gawlikowska: *Przeboje prozy XX wieku. Literatura światowa i najnowsza polska. Propozycje zajęć fakultatywnych z języka polskiego*. Warszawa 2001; M. Inglot: *O relacjach między nauczycielem a zdolnym uczniem* — w związku z OliJP i powieścią „*Madame*” A. Libery. „Warsztaty Polonistyczne” 1999, nr 4, s. 49—58.

⁸ „Interpretować tekst, to wyjaśniać, dlaczego dane słowa mogą zdziałać pewne rzeczy (a nie inne) przez sposób, w jaki są interpretowane”, pisze U. Eco: *Interpretacja i historia*. W: U. Eco i inni. *Interpretacja i nadinterpretacja*. Red. S. Collini. Przeł. T. Biedroń. Kraków 1996, s. 26.

ОБРАЗ ШКОЛЫ В СОВРЕМЕННОЙ ПРОЗЕ
НА ПРИМЕРЕ ПОВЕСТИ *МАДАМ А. ЛИБЕРЫ*
И РАССКАЗА *ПУСТАЯ ШКОЛА* Б. ЛАТАВЕЦ

Резюме

Основным принципом представленного в статье сценария урока является предложение учителям темы, которая близка как учителям, так и ученикам. «Школа», а речь идет именно о ней, становится здесь предметом анализа на основе современных текстов — повести *Мадам А. Либеры* и рассказа *Пустая школа* Б. Латавец.

Образы героев, прежде всего учеников и учителей, и здания школы, а также интертекстуальные игры (намекы, цитаты) создают большой объем значений «живого организма», каковым является школа. Именно поэтому важная задача учителя на уроке состоит в том, чтобы использовать разные способы обучения («карта мысли», карты работы и т.д.) с целью увеличения активности учеников.

Сравнительный анализ двух текстов можно вводить в выпускном классе средней школы с углубленным изучением польского языка и литературы.

Agnieszka Roesler

THE IMAGE OF SCHOOL IN THE CONTEMPORARY PROSE
ON THE BASIS OF *MADAME*, A NOVEL BY A. LIBERA
AND *PUSTA SZKOŁA*, A STORY BY B. LATAWIEC

Summary

The main assumption of the lesson plan is to suggest a subject to a teacher which is close to both him/her and his/her learners. "School" has become the subject of analysis conducted on the basis of contemporary texts — *Madame*, a novel by A. Libera and *Pusta szkoła*, a story by B. Latawiec.

The creation of characters, with a special emphasis put on learners and teachers, as well as the school building and intertextual games, such as allusions and quotations, contributes to a multidimensional scope of meaning of a "living organism" referring to school. Thus, it is an important task for a teacher to use a variety of teaching techniques in a lesson (e.g. mindmapping, jobcards, etc.) to increase the learner's active participation in it.

A comparative analysis of both texts can be conducted in matura classes with an extended Polish programme.